

A Quarterly for
Shi'ite Studies
Vol. 9/ No.1
Spring 2011

فصلنامه علمی - پژوهشی
شیعه‌شناسی
صفحات ۶۷ تا ۱۰۰
سال نهم / شماره ۳۳
بهار ۱۳۹۰

بررسی نقش حسینیه اعظم زنجان

در ترویج دینداری این شهر

مطالعه موردی، دسته عزاداری هشتم محرم ۱۳۸۷

دکتر محمود تقی‌زاده داوری / سیدعلی هاشمی

دانشیار دانشگاه قم / کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی شیعیان

چکیده

پدیده دسته‌روی در ایام محرم الحرام در جهت تعظیم و تکریم شهادت حضرت سیدالشهداء (ع) امام سوّم شیعیان، امری کاملاً مرسوم در ایران و سایر جوامع شیعی جهان به‌شمار می‌رود. در حالیکه دسته‌روی‌ها عموماً در روزهای نهم و دهم (تاسوعا و عاشورا) محرم و به‌صورت محلی و جدا جدا انجام می‌گیرد، دسته‌روی مهمّ شهر زنجان، در روز هشتم محرم، با عنوان «یوم العباس»، به‌صورت یکپارچه، متشکل از یک دسته عظیم که از ادغام ده‌ها دسته کوچک محلی در یکدیگر، پدید آمده، انجام می‌شود. مقاله حاضر، در ابتدا، این مراسم سوگواری جمعی مهمّ کشوری را به‌شیوه مردم‌نگارانه شرح و توصیف می‌کند و سپس زوایای مختلف کارکردهای اجتماعی این آئین عزاداری را در جهت ارتقاء همبستگی دینی مردم این استان و نیز تقلیل آسیب‌های اجتماعی آن جامعه در ایام سوگواری مذکور، با استناد به مشاهدات و تجربیات و شنیده‌های معتبر، تحلیل و تفسیر می‌کند.

کلیدواژه‌ها: زنجان، دینداری، کارکرد، نقش، ترویج، حسینیه، شیعه.

مقدمه

اگرچه رسمیت مراسم عزاداری و سوگواری بر حضرت سیدالشهداء، حسین بن علی، امام سوّم شیعیان، به‌طور جمعی و عمومی به زمان تسلّط حاکمان شیعی آل‌بویه بر بغداد (۳۲۰ق) بازگشت می‌کند ولی این ظهور سلسله صفویه در ایران بود (۹۰۷ق) که تشیع اثناعشری را به‌عنوان مذهب کشور رسمیت بخشید و بدین‌طریق تعظیم شعائر دینی و از جمله، آئین‌های دسته‌روی و سینه‌زنی و مرثیه‌خوانی در ایّام محرّم‌الحرام به‌منظور بزرگداشت سالروز شهادت حضرت ابی‌عبدالله‌الحسین و خانواده و یاران وی به‌صورت آئین‌های کاملاً مردمی و عمومی و ملی در سرتاسر کشور رواج یافت و از آن تاریخ تاکنون هرساله در میان اقوام مختلف شیعی‌مذهب جامعه ایرانی به شکل فراگیر و پهن‌دامنه به اجرا درمی‌آید. اهتمام شیعیان به مشارکت وسیع و همه‌جانبه در برگزاری شایسته مراسم سوگواری سالانه مزبور تا حدّی است که خاورشناسان و ایران‌شناسان عموماً، شیعه و همچنین ایران را به این مراسم شناسایی کرده و آن را یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های سازنده هویت شیعی و ایرانی تلقی می‌کنند. (چلکووسکی، ۱۹۷۹، ص ۱-۵ / ایوب، ۱۹۷۸، ص ۱-۳)

از این‌رو اهمیت شناخت تفصیلی آئین عزاداری مزبور که در زمره میراث معنوی کشور نیز به ثبت رسیده است، و نیز شرح کارکردهای اجتماعی آن، و نقش سازنده‌ای که در نشاط و شادابی روحیه معنوی مردم و نیز تقلیل آسیب‌ها و ناهنجاری‌های رفتاری اعضا و مشارکت‌کنندگان دارد بر هیچ پژوهشگری پوشیده نیست. مقاله حاضر در واقع همین دو مسئله را شرح می‌کند. در یکی، برنامه عزاداری روز هشتم محرّم‌الحرام که توسط مسئولان حسینیه اعظم زنجان، برنامه‌ریزی و سازماندهی می‌شود و با مشارکت صدها هزار عزادار زنجانی به‌اجرا درمی‌آید را به‌طور خُرد و تفصیلی گزارش می‌کند. از بدنه اصلی جمعیت شرکت‌کننده، شعارها و مرثیه‌ها؛ رفتارهای سوگوارانه؛ نوشیدنی‌ها و غذاهایی که با عنوان نذری توزیع می‌شود؛ و نیز مواردی از نقل کرامات و شفایافتگی بیماران را

توضیح می‌دهد. و در دیگری، کار و نقش و اثری که این آئین جمعی در جان و دل، و در رفتار و کردار آن مردم عزادار می‌گذارد و آنها را می‌سازد و به سوی ساختن می‌کشاند، تحلیل و بررسی می‌کند. در این بخش زوایای مختلف فردی، روانی، انسانی، روحانی، مذهبی، اخلاقی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و حقوقی کارکردهای این رفتار سوگوارانه جمعی، به صورت خرد و متمایز از یکدیگر، تحلیل می‌گردد.

دسته‌روی‌ها و تعزیه‌خوانی‌های ایام محرم عموماً در روزها و شب‌های نهم و دهم (تاسوعا و عاشورای) محرم هر سال در قالب دسته‌های محلی مرگب از مردان و زنان در سنین مختلف بزرگسالی، میانسالی، جوانی، نوجوانی و خردسالی، در همه شهرها و روستاهای شیعه‌نشین کشور برگزار می‌شود. ولی بر خلاف این سنت معمول، دسته‌روی در شهر زنجان، در عصر روز هشتم محرم که روز عباس (یوم العباس) نامیده می‌شود، در قالبی یکپارچه و فراگیر، از طریق ادغام دسته‌جات کوچک محلی در یک دسته عظیم یکپارچه شهری، با سازماندهی متحد و یکدست، برگزار می‌شود، که در نوع خود منحصر به فرد بوده، و از شکوه و عظمت و جاذبه دینی فراوانی برخوردار است، و نه تنها هر ساله زنجان‌های مقیم سایر شهرها (و حتی مقیم خارج کشور) را به خود جذب می‌کند بلکه عزاداران فراوانی از سایر قومیت‌ها را جهت مشارکت در این سوگواری ویژه، به این شهر می‌کشاند. در واقع این پژوهش نوعی «معناکاوی» از آیین دسته‌عزاداری حسینیه است؛ چراکه آیین‌های مذهبی، نمادین هستند و از سطوح معنایی مختلفی برخوردارند. این سطوح را می‌توان به دو سطح آشکار و پنهان تقسیم کرد. سطح آشکار، معنا و مفهومی است که کنشگران برای رفتار خود قائل هستند. در عین حال، آیین‌های مذهبی ممکن است دارای معنا و مفهومی باشند که کنشگران بدان توجه نداشته باشند؛ در واقع سطوح معنایی عمیق، برچسب‌هایی است که محقق به آیین‌های مذهبی الصاق می‌کند (خان‌محمدی، ۱۳۸۵، ص ۷۷).

محدوده این تحقیق

این پژوهش به مراسم عزاداری عصر هشتم محرم ۱۳۸۷ هجری شمسی اختصاص دارد که به وسیله مسئولان حسینیه اعظم شهر زنجان و با دعوت آنها از عموم مردم شهر جهت شرکت در یک دسته‌روی عمومی، اجرا شده است. همه افراد شرکت‌کننده در این آئین، اعم از سینه‌زن و تماشاکننده، حمل‌کننده آلات و علائم و تأمین‌کننده نظم و انتظامات و پذیرایی‌کننده و بزرگ و کوچک و زن و مرد، سالم و بیمار، مقیم و میهمان و شهری و روستایی، در محدوده این تحقیق قرار دارند.

نظریه مناسب با این تحقیق

انتخاب چارچوب نظری مناسب، همانند تعریف دقیق موضوع تحقیق، یکی از شرایط ضروری هر پژوهش آکادمیک تلقی می‌گردد. (کیوی، ۱۳۸۴، ص ۸۹) از آنجایی که این مقاله درصدد روشن‌ساختن اثر و نقش عزاداری‌ها در تداوم حیات جمعی عزادارها و سوگوارها می‌باشد طبعاً نظریه کارکردگرایی (Functionalism)، قالبی متناسب و سازگار برای توضیح امر مزبور به نظر می‌رسد.

مطالعه کارکرد یک شیوه عمل و یا یک نهاد اجتماعی عبارت است از تحلیل سهمی که آن شیوه عمل و یا آن نهاد اجتماعی در بقاء و دوام جامعه به‌طور کلی دارد. بهترین شیوه فهم این مطلب، قیاس آن با بدن انسان است. برای مطالعه یکی از اندام‌های بدن مانند قلب، ما باید روشن کنیم که رابطه آن عضو با سایر اعضای بدن چگونه است. قلب با تلمبه‌زدن و فرستادن خون به سرتاسر بدن، نقشی حیاتی در ادامه زندگی موجود زنده بازی می‌کند. به همین ترتیب، تحلیل کارکرد یک پدیده اجتماعی، به معنی نشان دادن نقشی است که آن پدیده در ادامه بقای حیات اجتماعی ایفا می‌کند. به عنوان مثال امیل دورکهایم، جامعه‌شناس فرانسوی، توضیح داد که دین همواره بر ارزش‌های اجتماعی اساسی تأکید داشته و متدینان را به

پذیرش آنها وامی دارد و بدین طریق به ارتقاء انسجام و همبستگی اجتماعی کمک می‌کند. (گیدنز، ۱۳۷۴، ص ۷۴۹)

رابرت میرتون، جامعه‌شناس آمریکایی، به دو دسته کارکردهای آشکار و پنهان قائل بوده و در توضیح آنها می‌گوید، کارکردهای آشکار کارکردهایی هستند که برای شرکت‌کنندگان در نوع خاصی از فعالیت اجتماعی، شناخته شده و مورد انتظار می‌باشد در حالیکه کارکردهای پنهان برای آنها ناشناخته بوده و مورد انتظار نمی‌باشد. به عنوان مثال هنگامی که کشاورزان ساکن یک روستا به‌طور دسته‌جمعی برای آمدن باران، نماز باران به‌جای آورده و دعا می‌خوانند، همگی انتظار دارند که باران فرود آید و محصولات آنها افزایش یابد (کارکرد آشکار)، ولی از همدلی، هماهنگی، اتحاد، همبستگی و انسجام جمعی خود (کارکرد پنهان) از طریق این مراسم خبری ندارند و آگاه نیستند.

میرتون همچنین بین کارکردها و کژکارکردها (dysfunction) فرق گذاشته و معتقد است در حالی که در فرهنگ‌های کوچک که عمدتاً مورد مطالعه مردم‌شناسان و انسان‌شناسان قرار می‌گیرند، همواره انسجام و همبستگی جمعی بالاتری نسبت به جوامع صنعتی بزرگ که عمدتاً توسط جامعه‌شناسان پژوهش می‌شوند، وجود دارد و آنها از ثبات، پایداری و یکپارچگی بیشتری برخوردارند، در جوامع مدرن به گرایش‌های تجزیه‌کننده و از هم‌گسلنده‌ای برخورد می‌کنیم که از آن به کژکارکرد تعبیر می‌شود. کژکارکردها به جنبه‌هایی از فعالیت اجتماعی اطلاق می‌شود که مشوق ایجاد دگرگونی هستند و به‌هم پیوستگی اجتماعی را تهدید می‌کنند. (همان، صص ۵۰-۷۴۹) به عنوان مثال، یک دین معین گاه ممکن است حالت کارکردی یکپارچه‌کننده خود را از دست داده و به عامل تفرقه و تجزیه و ستیز جمعی تبدیل گردد، و به شکاف و گسست اجتماعی منجر شود و یا شکاف و گسست موجود را تعمیق بخشد، چنانچه منازعات معروف و گسترده کاتولیک‌ها و پروتستان‌ها در اروپا در قرن شانزدهم میلادی اینچنین بوده است.

گزارش مراسم دسته‌روی عصر روز هشتم محرم

به‌منظور هر چه شایسته‌تر برگزاری عزاداری روز هشتم محرم، گروه برگزارکننده این مراسم، تقسیم کاری بین اعضاء انجام داده و مسئولیت هر بخش را بر عهده فردی واگذار می‌کند. بخش مرثیه‌خوانی؛ بخش انتظامات؛ بخش جمع‌آوری نذورات، صدقات و هدایا؛ بخش ذبح گوسفندان قربانی؛ بخش صوت و تصویر؛ بخش تبلیغات و خدمات؛ بخش توزیع اطعمه و اشربه؛ بخش امداد و کمک‌رسانی؛ بخش پشتیبانی و اجرایی، از جمله زیرمجموعه‌هایی هستند که زیر نظر مدیر اجرایی مراسم و هیأت امنای حسینیه اعظم زنجان به وظایف محوله خود مشغول می‌باشند.

زمان و مکان شروع مراسم: در حوالی ظهر روز هشتم محرم، جمعیت شرکت‌کننده به تدریج وارد صحن حسینیه اعظم، واقع در خیابان فردوسی در منطقه جنوب شهر زنجان می‌شود تا پس از اقامه نماز ظهر و عصر، در حدود ساعت ۱۴:۳۰ در قالب یک دسته بزرگ سینه‌زنی به سمت خیابان‌های اصلی شهر حرکت کند.

مسیر برگزاری مراسم: دسته سینه‌زنی که از صحن حسینیه به راه می‌افتد، در مسیر رفت با طی خیابان‌های فردوسی، سبزه‌میدان، امام خمینی علیه السلام و میدان انقلاب، به آستان مقدس امامزاده سید ابراهیم علیه السلام می‌رسد و پس از توقف در آنجا، در مسیر برگشت با طی خیابان‌های صدر جهان، توحید، سعدی جنوبی، میدان انقلاب، خیابان امام علیه السلام، سبزه‌میدان و فردوسی، مجدداً وارد آستان حسینیه می‌شود، و مراسم به اتمام می‌رسد.

ترکیب جمعیت شرکت‌کننده: جمعیت حاضر در مراسم، شامل اقشار مختلفی از مردم شهر و روستا، بومی و غیربومی، زن و مرد و پیر و جوان است که علاوه بر زنجان، از سایر مناطق کشور، در این آیین شرکت می‌کنند.

شعارها و رفتارهای آیینی این مراسم: از خصوصیات بارز این مراسم، تنوع شعارها و رفتارهای آیینی آن است. این «شعارها» و «رفتارها»، چنان به هم مرتبط‌اند که انجام یکی بدون دیگری امکان‌پذیر نیست. با توجه به اینکه روز برگزاری این مراسم در

زنجان به «یوم العباس» معروف است، به تبع آن غالب اشعاری هم که در این مراسم خوانده می‌شود، در توصیف شخصیت حضرت ابوالفضل علیه السلام است.

همچنین با توجه به ترک زبان بودن زنجانی‌ها، غالب اشعار به زبان ترکی است؛ اما به سبب کثرت جمعیت فارسی‌زبانی که از اقصی نقاط کشور در این مراسم حاضر می‌شوند، برخی اشعار نیز به زبان فارسی خوانده می‌شود؛ ضمناً چون این شعارها در قالب «نوحه، مرثیه و رباعی» است، هر کدام از این شعارها، با «رفتارهای آیینی» خاصی همراه است که به صورت یکپارچه و به تناوب از ابتدا تا انتهای مراسم به اجرا درمی‌آید که به سبب گستردگی این شعارها، تنها به چند نمونه از آنها اشاره می‌کنیم:^۱

الف) نوحه‌ها: ۱. السلام ای عبد صالح، پور حیدر (۲بار)، یار قرآن، حامی دین پیمبر (۱بار). (یا ابوالفضل ۶بار).

۲. ای شمع حرم خانه، فدای تو یا عباس / همه جان‌ها پروانه تو یا عباس. (یا ابوالفضل ۶بار)

– هر سال تاسوعا، دنیا اسم تو را صدا می‌زند / حضرت زهرا هم در عالم معنا می‌گوید: فدای تو یا عباس! اگر حاجتمندان به تو پناه آورند، منظورشان حاصل می‌شود / ای همدم اهل دل، فدای تو یا عباس! انسان و ملک تو را صدا می‌زنند و از تو کمک می‌جویند / دست نیاز از ما و کرم از تو، فدای تو یا عباس.

رفتار آیینی متناسب با نوحه‌های مذکور، در قالب «سینه‌زنی» انجام می‌گیرد و همزمان با این نوحه‌ها، عزاداران به صورت هماهنگ و به شکل ثابت و ایستاده با دو

---

۱. گفتنی است به علت محدودیت حجم مقاله، فقط به ترجمه اشعار اشاره کرده و از ذکر آنها به زبان ترکی اجتناب می‌شود.

دست بر سینه خود می‌زنند و با توجه به ختم‌شدن آخر نوحه‌ها به عبارت «یا ابالفضل»، وقتی عزاداران این عبارت را می‌شنوند، دیگر سینه نمی‌زنند و آن را پنج مرتبه با صدای آهسته همراه با آوردن دست راست به شکل باز به سمت بالا زمزمه می‌کنند و در مرتبه ششم آن را با صدای بلند و حرکت سریع دست فریاد می‌زنند.

ب) نوحه دوم: ۱. آقا مشکل‌گشایی، عزیز تمام اولیائی / درمان تمام دردهایی، ایا باب الحوائج // ای شهید راه قرآن، فدای بازوان بلندت / بر این جماعت نظری بیفکن، ایا باب الحوائج // بر دل‌های رنجور ما مرهمی عنایت فرما، بر مریضان و مقروضان نظری بیفکن / و همین طور بر چشم‌های گریان ما، ایا باب الحوائج (۲بار).

متناسب با اشعار مذکور، رفتاری که از سوی عزاداران مشاهده می‌گردد، «آوردن دست بر سر می‌باشد» و شرکت‌کنندگان با شنیدن این اشعار به صورت یکپارچه و در حالت سیار، دست راست خود را آهسته بر سر می‌آورند و در پایان هر بند نیز همزمان با این عمل، عبارت «یا باب الحوائج» را دو مرتبه تکرار می‌کنند.

ج) رباعی: قسم دیگری از اشعار این مراسم است که در ذیل به نمونه‌هایی از آن اشاره می‌کنیم:

۱. قلب‌ها از نور امامی چون حسین آکنده است / چراکه به برکت خون آن مظلوم، دین و قرآن زنده است // اگر آسمان‌ها هم متلاشی شوند، باز هم قیام کربلا پاینده خواهد بود / فریاد بزن هر عصیانی فنا می‌شود، اما پرچم حسین همچنان برافراشته است.

۲. ما از کوی محبت بیرون نخواهیم رفت / و تا زنده‌ایم جامه عشق حسین را از تن در نخواهیم آورد // عالم امکان از بین می‌رود، ولی پرچم حسین برافراشته می‌ماند / باد و طوفان آرام می‌گیرد، ولی پرچم حسین همواره در اهتزاز است.

اعمال آیینی متناسب با این اشعار، به این ترتیب است که عزاداران با شنیدن این اشعار، به صورت ایستا و متحرک، «پای راست خود را محکم به زمین می‌کوبند» و همزمان با آن، دست راست خود را به سمت جلو بلند می‌کنند و مصرع آخر هر بند را هم با صدای بلند تکرار می‌کنند.

د) **مرثیه:** معمولاً در زمان نزدیک به انتهای مراسم، مرثیه‌سرایی صورت می‌گیرد که با «گریه و منقلب‌شدن» شرکت‌کنندگان همراه است؛ به گونه‌ای که فضای معنوی - عاطفی بسیار تأثیربرانگیزی شکل می‌گیرد.

ه) **اذان‌گویی و دعای فرج:** به هنگام اذان مغرب و در جلوی آستان مقدس امامزاده سید ابراهیم علیه السلام توسط یکی از مداحان به صورت نمادین اقامه می‌شود و تمامی شرکت‌کنندگان نیز در این هنگام به سمت قبله می‌ایستند و از این فضای روحانی، به همراه قرائت دعای فرج بهره‌مند می‌شوند.

و) **دعاخوانی:** به تناوب و به‌ویژه در انتهای مراسم، در زمینه مهم‌ترین مسایل مورد ابتلای شرکت‌کنندگان، دعا توسط مرثیه‌خوان‌ها خوانده می‌شود و با صدای آمین سوگوارانی که یکپارچه هر دو دست خود را به سمت آسمان بلند کرده‌اند، همراهی می‌گردد.

ویژگی‌های منحصر به فرد این مراسم

۱. حضور یکدست و یکپارچه همه اقشار و گروه‌های مذهبی این شهر در قالب واحد و متحد. در زمینه آمار جمعیت این دسته باید گفت: تعداد جمعیت افراد این دسته حدود ۴۰۰ هزار نفر است که از محاسبه ابتدا و انتهای طول این دسته به‌میزان ۵ کیلومتر و نیز عرض خیابان‌ها به میزان ۲۰ متر و نیز در نظر گرفتن هر متر مربع برای ۴ نفر، به‌دست آمده است. جمعیت شهر زنجان طبق سرشماری سال ۱۳۸۵،

۴۵۴۶۱۶ نفر است. (عزیزخانی، ۱۳۸۷، ص ۶۱). اطلاعات به دست آمده از طریق مشاهده و مصاحبه، حاکی است مردمی که در این مراسم حضور می‌یابند، شامل تمام گروه‌های سنی، اقشار و طبقات اجتماعی مختلف شهر هستند که تعدادی نیز از شهرهای مختلف استان، کشور و حتی خارج از کشور (ترکیه، آذربایجان، عراق و آمریکا) برای شرکت در مراسم این روز خود را به شهر زنجان می‌رسانند.

همچنین در کنار حضور پررنگ مردان، استقبال بانوان از این مراسم نیز چشمگیر است. از سال ۱۳۸۷ نیمه‌ای از دسته به‌طور مجزا و منفک‌شده برای زنان اختصاص یافته است. دیگر ویژگی جمعیتی این دسته، مربوط به حضور پرشور کودکان و نوجوانانی است که با والدین خود در دسته شرکت می‌کنند که به نوعی می‌توان این مشارکت را گامی برای آشنایی آنان با شعائر دینی و پرورش حس مشارکت و رشد زمینه‌های دینداری در وجودشان دانست، که از آن به جامعه‌پذیری دینی تعبیر می‌شود.

۲. دومین قربانگاه جهان اسلام: دیگر ویژگی این آیین، تعداد فراوان ذبح قربانی (گاو، گوسفند، شتر، بز، شترمرغ) در دسته سوگواری است که حسینیه اعظم را به دومین قربانگاه جهان اسلام، بعد از مینی^۱ در مکه مبدل ساخته است؛ به‌طوری که طبق آمار هیئت امنای حسینیه در سال ۱۳۸۷، احشام زنده اهدایی به حسینیه، ۱۱/۶۵۵ رأس می‌باشد که ۱۶۴۴ رأس آن، در مسیر حرکت دسته ذبح شده است.

۳. نذورات نقدی و غیرنقدی: در این مراسم، مردم به سبب کرامات و باورهای قلبی خود، نذورات بسیاری اهدا می‌کنند. آمار این نذورات در دهه^۲ محرم ۸۷، به نقل از هیئت امنای حسینیه، بالغ بر ۹ میلیارد و ۹۶۲ میلیون و ۸۱۰ هزارریال بوده و تعداد مراجعان به حسینیه برای اهدای نذورات در دهه محرم، براساس قبوض صادرشده ۱۱۰ هزار نفر بوده است. مقدار طلاجات اهدایی هم بالغ بر ۴۲۸ قطعه بوده است.

۴. سادگی و بی‌پیرایگی: دیگر ویژگی بارز این آیین که در شکوه و جاذبه آن نقش مهمی دارد، سادگی و بی‌پیرایگی آن می‌باشد. دسته مزبور از هرگونه علم و علامت و ابزار و نمادی عاری می‌باشد، به‌جز چند پرچم با مضامینی چون «یا قمر بنی‌هاشم، یا سیدالشهداء و موبک عزاداران حسینیه» افزونه دیگری به چشم نمی‌آید. چنگ، علم، کتل، زنجیر و قمه‌زنی در آن دیده نمی‌شود، به گونه‌ای که جانشین فرماندهی انتظامی کشور در همایش «امنیت و شعائر اسلامی» که در سال ۱۳۸۷ در زنجان برگزار شد، از سادگی، اصالت و جاذبه‌های بی‌پیرایه این مراسم یاد کرد (پگاه میهن، ۱۳۸۷، ص ۵).

۵. انعکاس اجرای مراسم به صورت مستقیم در رسانه‌های محلی، ملی و بین‌المللی: این آیین همچنین به‌لحاظ جنبه‌های نمایشی و رسانه‌ای آن، دارای اهمیت است و قابلیت طرح در رسانه‌ها، مطبوعات و خبرگزاری‌ها را داراست؛ بدین ترتیب که علاوه بر شبکه تلویزیونی زنجان که به‌طور کامل این مراسم را پخش می‌کند، رسانه‌های تصویری ملی نیز گوشه‌هایی از این حرکت را مستقیم پخش می‌نمایند. از آن جمله می‌توان به: شبکه‌های اول، دوم، سوم، چهارم و شبکه خبر، و در سطح جهانی شبکه‌های جام جم و سحر اشاره کرد. در بخش‌های خبری ساعت ۲۱ شبکه اول سیما و سایر شبکه‌ها نیز به گزارشی از این مراسم پرداخته می‌شود؛ علاوه بر این، مطبوعات محلی و ملی نیز در شمارگان خود به ارائه گزارشی از این مراسم می‌پردازند که از آن جمله می‌توان به: روزنامه‌های جمهوری اسلامی، ایران و کیهان (در سطح ملی) و نیز مطبوعات محلی اشاره کرد. پایگاه‌های اطلاع‌رسانی خبری منعکس‌کننده این «دسته» نیز شامل شیعه‌نیوز، شبستان، زنجان دیلی نیوز، دانشجویان ایران، جمهوری اسلامی، فارس و حسینیه اعظم می‌باشند.

۶. تاریخی بودن مراسم: دیگر خصوصیت این آیین، جنبهٔ قدمت و تاریخمند بودن آن است؛ چراکه طبق تحقیقات به عمل آمده، از زمان قاجاریه، این مراسم در حسینیه اعظم برگزار می‌شده است.

۷. بهره‌برداری از بخشی از نذورات این مراسم در امور خیریه و عام المنفعه: پرداخت انواع وام‌های قرض‌الحسنه به نیازمندان، کمک برای احداث و تجهیز بیمارستان‌های شهر زنجان، اهدای لباس به دانش‌آموزان بی‌بضاعت، حمایت‌های مالی از دانشجویان نیازمند، کمک به زنان سرپرست خانوار، کمک‌های درمانی به افراد تهی‌دست، اهدای گوشت قربانی در شمار پنج هزار بستهٔ نیم‌کیلویی در مناطق مختلف شهر، همه‌ساله به صورت گردشی و مانند آن.

۸. جایگاه اعتقادی و مذهبی این آیین در اذهان عمومی: زنجانی‌ها ارادت خاصی به این مراسم دارند؛ به طوری که با وجود تعطیل نبودن این روز، مجتمع‌های تجاری، بازار زنجان، سینماها و کلیهٔ مراکزی که در مسیر برگزاری دسته قرار دارند، تعطیل می‌شوند و گروه‌گروه جمعیت از نقاط مختلف شهر و اطراف و اکناف، خود را به میعادگاه می‌رسانند و با مشارکت در این آیین، ارادت خود را به این دسته به نمایش می‌گذارند که تعداد جمعیت شرکت‌کننده، میزان بالای نذورات و قربانی‌ها، به‌خوبی از این امر حکایت دارد.

۹. نظم شگفت‌آور و مطلوب: از خصوصیات که دستهٔ حسینیه را از سایر دسته‌های عزاداری متمایز می‌کند، نظم مطلوب در برگزاری آن است؛ به گونه‌ای که حضور عظیم مردم و نظم خاص حاکم در بین آنان، موجب می‌شود ارادت در میان شرکت‌کنندگان و بینندگان این مراسم، نسبت به امام حسین علیه السلام به اوج خود برسد؛ و یقیناً این دسته بزرگ‌ترین دستهٔ عزاداری یکپارچه کشور به حساب می‌آید؛ نکته‌ای

که در سخنرانی وزیر ارشاد اسلامی دولت نهم در اسفند ۱۳۸۷ در حسینیه بر آن تأکید گردید.

۱۰. هویت‌بخشی مذهبی: دیگر ویژگی این آیین، به‌لحاظ تأثیر سازنده آن در هویت‌بخشی مذهبی جامعه است؛ زیرا یکی از معیارهای اصلی شناسایی شهر زنجان در سطح کشور، همین حسینیه و عزاداری‌های آن است که در واقع سندی است از هویت مردم زنجان و شناسنامه‌ای ویژه برای زنجان‌ها؛ تا آنجا که از این شهر با نام «پایتخت شور و شعور حسینی» یاد می‌کنند.

۱۱. جذب گردشگر مذهبی: با توجه به اینکه این مراسم در سال ۱۳۸۷ در فصل زمستان برگزار می‌شد و از طرفی هم زنجان شهری کوهستانی است، این شرایط فرصت مناسبی برای گردشگری نیست؛ اما این آیین با ویژگی‌های باارزش خود باعث شده گردشگران حوزه دین و آیین‌های مذهبی، خود را از دورترین نقاط کشور به زنجان برسانند؛ گو اینکه فروخته‌شدن تمامی بلیت‌های قطار به سمت زنجان و پرشدن هتل‌ها و مسافرخانه‌ها در زنجان، چند روز مانده به برگزاری مراسم، شواهدی بر این گفته می‌باشند.

۱۲. رونق این مراسم هر سال نسبت به سال قبل: دیگر ویژگی بارز این دسته، رونق آن در ابعاد مختلف (تعداد شرکت‌کنندگان، میزان نذورات و قربانی‌ها و بازتاب در رسانه‌ها) هر سال نسبت به سال‌های قبل است. به‌گونه‌ای که آمارهای مقایسه‌ای آن در هر سال نسبت به سال قبل، این مورد را تأیید می‌کند.

۱۳. ثبت این مراسم در فهرست میراث معنوی کشور: مواردی که در قالب دوازده خصوصیت بارز این مراسم به آنها اشاره شد، در مجموع باعث شد این آیین با پیگیری‌های پیوسته سازمان میراث فرهنگی زنجان، در تاریخ ۱۳۸۷/۱۰/۱۵ به شماره ۱۰ در فهرست میراث معنوی کشور به ثبت برسد.

به هر تقدیر به نظر می‌رسد این قبیل آیین‌های مردمی فراگیر، به‌خوبی قادر است زمینه‌های دینداری را در بین مردم جامعه اشاعه دهد و در حیات دینی آنها نقش سازنده‌ای ایفا نماید.

کرامات و شفایافتگان

توسل به ائمه علیهم‌السلام در این مراسم از رفتارهای عزاداران این روز است و آمار شفایافته‌گان حسینی، به نحوی که قابل اعتماد باشد، متأسفانه در دسترس نمی‌باشد؛ بنابراین برای فهمیدن اینکه در این مراسم چند نفر حاجت گرفته‌اند، شاید بتوان از طریق رشد تصاعدی نذورات و احشام‌اهدایی، به حدسی غیردقیق دست یافت؛ با این توضیح که اگرچه شماری از افراد به صورت دلخواه، وجه و یا حیوانی را اهدا می‌کنند، ولی اکثر کمک‌کنندگان، نذورات خود را جهت ادای حاجت خود اهدا کرده‌اند. چنانچه برخی افراد، نیات خود را چنین شرح داده‌اند:

۱. از نیت حضور پیرزنی که اهداکننده نذر بود، پرسیدم؛ گفت: به این دسته متوسل شده‌ام؛ قربانی آورده‌ام تا خوشبختی بچه‌هایم را طلب کنم و برای خود و شوهرم مکه و کربلا بخواهم.

۲. این سؤال را از آقایی میانسال پرسیدم؛ گفت: حاجت دارم. پسرم بیکار است؛ دخترم بچه ندارد. آمده‌ام به واسطه این مراسم، به امامان متوسل شوم. هیچ کس از این مراسم دست خالی بر نمی‌گردد.

۳. یک پسر دارم که به تهران رفته بود و در آنجا حادثه‌ای برایش پیش آمده بود و پزشکان نیز به‌خاطر این بیماری نامشخص از او قطع امید کرده بودند؛ لذا تصمیم گرفتم برای شفای پسرم به حسینی پناه ببرم. یک روز پس از متوسل‌شدن به حسینی، پزشکان در آزمایش مجدد از پسرم اعلام کردند جواب آزمایش برعکس شده و مشکل وی به کلی رفع شده است.

۴. کارمند اداره است. چند سال پیش دچار سردردی می‌شود که سرانجام پس از عمل و صرف هزینه‌های گزاف هیچ نتیجه‌ای نمی‌گیرد؛ تا اینکه یک شب خوابی می‌بیند که محتوای آن پناهنده‌شدن به حسینیه است. بی‌درنگ بعد از بیدار شدن به حسینیه می‌رود و در آنجا به دعا و استغاثه مشغول می‌شود. سپس سردردش خوب شده است. به پزشک مراجعه می‌کند و آنها نیز اعلام می‌کنند هیچ‌گونه علایم بیماری در مغزش وجود ندارد.

پایان مراسم

دستۀ سوگواری که حرکت خود را از صحن حسینیه اعظم آغاز کرده بود، با طی مسیرهایی که پیشتر به آنها اشاره شد، پس از حدود پنج ساعت، نزدیک اذان مغرب به امامزاده سیدابراهیم علیه السلام می‌رسد و پس از عزاداری در آنجا، طبق یک سنت نمادین، اذان مغرب گفته و دعای فرج خوانده می‌شود. آن‌گاه آیین دعاگویی نیز برگزار می‌شود و بدین ترتیب نزدیک ساعت ۱۹ مراسم به شکل رسمی به پایان می‌رسد؛ اما با وجود این دستۀ عزاداری از امامزاده به سمت حسینیه بازمی‌گردد. البته به شکل غیررسمی و با جمعیتی کمتر از یک سوم نسبت به مسیر رفت. پس از بازگشت، برنامه‌ای کوتاه در صحن حسینیه (مرثیه‌سرایی، سینه‌زنی، دعاگویی و تشکر از تمامی شرکت‌کنندگان و عوامل اجرایی و پشتیبانی)، مراسم با ذکر صلوات به‌طور نهایی در حدود ساعت ۲۰ به پایان می‌رسد.

تحلیلی از مراسم عزاداری عصر روز هشتم

در این بخش، سعی بر آن است تا با کمک چارچوب نظری پیش‌گفته، این عزاداری را تفسیر نموده، نقش‌های سازنده آن را با استفاده از خود مراسم و افراد شرکت‌کننده در آن روشن نموده و کارکردهای مختلف آن را به‌طور مستند و عالمانه تشریح

نماید. این بخش در واقع نوعی «معناکاوی» از آیین دسته‌روی است؛ زیرا اساساً پیدایش و تکوین آیین‌ها و مجالس سوگواری، همواره پیرو متغیرهای بیرونی و اجتماعی بوده است؛ ضمن آنکه اساس بروز این متغیرها را هم باید در بررسی کارکردهای آن دانست که جامعه و دینداران، از انجام آن در نظر داشته‌اند؛ به عبارتی دیگر نمی‌توان هیچ تغییر و تحولی را در مسیر جریان این آیین‌ها، بدون کارکرد و نقش توضیح داد. و این امر نیز، نیازمند بینش و تحلیلی جامعه‌شناسانه است (مظاهری، ۱۳۸۷، ص ۲۷۹).

اهم کارکردهای مراسم دسته‌روی

همان‌گونه که در ابتدای مقاله اشاره شد، سؤال اساسی این پژوهش آن است که آیین دسته‌روی سوگواری هشتم محرم، برای جامعه شیعی زنجان چه کارکردی دارد؟ طبعاً در پاسخ به این پرسش باید نقش‌ها و کارکردهای این آیین را در اشاعه دینداری بین مردم زنجان توضیح و تفسیر نمود؛ اینک با مساعدت از نظریه کارکردگرایی و با استفاده از روش‌هایی چون مصاحبه، مشاهده و تحلیل محتوا، به اهم این کارکردها اشاره می‌کنیم.

کارکرد دینی

برای سنجش نقش دسته‌روی مذکور در دینداری زنجانی‌ها، مصاحبه‌ها، مشاهدات و تحلیل محتوا براساس معرفت‌هایی صورت می‌گیرد که در ابتدای هر کارکرد، برای انجام محورهای پژوهش به آن اشاره می‌شود. درباره کارکرد دینی مراسم مزبور می‌توان چنین گفت: مراسم مزبور، به طور کاملاً آشکار، عقاید و باورهای دینی را در میان سوگواران تقویت می‌کند. اعتقاد به خدا، پیامبر، امامان، شفاعت، توسل، کمک‌های غیبی و عوالم معنوی و نیز عمل‌گرایی دینی، نظیر نمازخوانی را توسعه

بخشیده و تأکید می‌کند؛ در نتیجه شبکه‌ای از عقاید و اعمال مذهبی مشترک در سطح جامعه یا گروه، توسعه می‌یابد که برای بقای شیعیان و هویت شیعی آنها، کاملاً ضرورت دارد (تقی‌زاده داوری، ۱۳۸۴، ص ۳).

عمده‌ترین نقش‌ها و کارکردهای این مراسم، به لحاظ الهیاتی عبارتند از:

۱. تجدید حیات و بازتولید معارف دینی و آموزه‌های ائمه علیهم‌السلام؛ در اثر کثرت منابر و مواظظ در حسینیه.

۲. توجه به امر به معروف و نهی از منکر؛ براساس تبیین خطیبان و مداحان در عزاداری‌ها.

۳. اشاعه عقیده خداپاوری با توجه به محتوای شعارهای این مراسم که توسط شرکت‌کنندگان تکرار می‌شود، چنانچه به گفته برخی از جامعه‌شناسان: تشریفات جمعی [مقدس] افراد را به قلمرو متعالی وارد می‌کند که در آن افراد خود را در ارتباط با نیروهای عالی‌تر احساس می‌کنند (گیدنز، ۱۳۸۴، ص ۳۹۲).

۴. تقویت اعتقاد به معاد و یادآوری آن: در برنامه‌های حسینیه، بخشی از سخنرانی خطیبان و محتوای دعاها به این امر اختصاص دارد و اکثر شرکت‌کنندگان هم یکی از دلایل حضورشان را در این مراسم، اندوختن توشه‌ای برای آخرت می‌دانند.

۵. گسترده‌گی توسل به امامان شیعی که به صورت جمعی و به طور مکرر و مستمر، ذکر می‌شود.

۶. تقویت اعتقاد به امامت امامان شیعه که از طریق سخنرانی‌های سخنرانان برجسته، تبلیغ می‌شود. این امر سبب می‌شود شرکت‌کنندگان، به‌خصوص جوانان به دنبال تحقیق درباره ائمه بروند، و اعتقاد به امامت آنها را زنده نگه دارند.

۷. اشاعه عمل‌گرایی دینی: همچون نمازخوانی، دعاخوانی و قرائت قرآن که در برنامه‌های هفتگی حسینیه دیده می‌شود. این مسئله با توجه به مشارکت مردم در این برنامه‌ها، تأثیرات بسیاری در نهادینه کردن این اعمال در جامعه دارد؛ همچنین بر

اساس تفسیر امیل دورکهایم، این قبیل اعمال آثاری همچون همسانی‌بخشی به اخلاق جامعه را در بر دارد (جلالی مقدم، ۱۳۷۹، ص ۷۴).

۸. آشناکردن توده‌های مردم با معارف دینی: از طریق برگزاری جلسات سخنرانی با دعوت از سخنرانان برجسته، برگزاری کلاس‌های تابستانی برای دانش‌آموزان با محوریت معارف اسلامی، برگزاری مسابقات قرآنی و تأسیس دانشکده مجازی علوم قرآنی و حدیث در حسینیه که فرصت مغتنمی فراهم می‌آورد تا توده‌های مردمی به‌ویژه جوانان و نوجوانان، با معارف دینی هرچه بیشتر آشنا شوند. این نوع آیین‌ها در به‌وجودآوردن «معنویتی» خاص در جامعه نقش دارند (توسلی، ۱۳۸۰، ص ۵۹).

۹. پالایش روح و تزکیه نفس: عزاداری‌های پرمحتوای حسینیه، با فراهم‌نمودن مقدمات تقوا و با ایجاد توبه در شرکت‌کنندگان، آنها را از اعمال ناشایست بازمی‌دارد؛ چنانچه برخی از جامعه‌شناسان گفته‌اند: شعائر دینی، افراد را از امور نامقدس دور و وارد قلمرو متعالی می‌کند (گیدنز، ۱۳۸۴، ص ۴۹۳).

۱۰. افزایش مباحثات مذهبی با برگزاری میزگردهای ماهیانه، سلسله نشست‌های سالیانه، یادواره‌های شهدا با حضور مردم و مقامات استانی و کشوری در حسینیه که قطعاً در بینش معنوی آنان مؤثر است.

۱۱. کمک به زنده‌ماندن مکتب اسلام: از طریق نصب بنرهایی در مسیر دسته عزاداری با مضامینی چون «تا خون در رگ ماست، اسلام مکتب ماست» که می‌تواند در تبلیغ غیرت دینی - شیعی مؤثر باشد.

۱۲. کمک به استمرار نهضت سرخ حسینی: برگزاری همه‌ساله این مراسم با شعارهایی که در حمایت از قیام امام حسین علیه السلام در آن داده می‌شود و انعکاس آن در رسانه‌ها که منجر به رسیدن پیام سالار شهیدان نه تنها به زنجانی‌ها، بلکه به کل کشور می‌شود، در دینداری مردم کاملاً مؤثر است؛ افزون بر آن، بنرهایی با عنوان «کل یوم عاشورا و کل ارض کربلا»، در این مراسم نیز بر این تأثیر می‌افزاید.

در تفسیر نهایی از کارکردهای دینی، باید گفت: عزاداری‌های حسینیه موجب شکل‌گیری و اشاعه شبکه‌ای از عقاید و اعمال مذهبی مشترک در سطح گروه و جامعه می‌شود که مشارکت در این امر، سبب تعلق خاطر به دین شده، با حاکم‌نمودن فضای معنویت در جامعه در بقای زندگی دینی مردم کاملاً مؤثر خواهد بود.

کارکرد روان‌شناختی

گریه‌ها و اشک‌ها به‌لحاظ روانی، سوگواران را صفا می‌دهند؛ آنان را از ناامیدی‌ها و پوچی‌ها رها می‌سازند و به نصرت از عالم معنا امیدوار می‌گردانند. در نتیجه، ضریب نشاط و طراوت روانی افراد جامعه بالا می‌رود (تقی‌زاده داوری، ۱۳۸۴، ص ۳).

عمده‌ترین کارکردهای روانی آیین سوگواری هشتم محرم حسینیه اعظم، عبارتند از:

۱. گریه‌ها و اشک‌هایی که در اثر مرثیه‌سرایی و بیان مظلومیت اهل‌بیت (علیهم‌السلام) بر گونه‌های عزاداران جاری می‌شود، خود تحلیلی بر آن مترتب است که طبق مصاحبه با شرکت‌کنندگان می‌توان موارد ذیل را برای آن شمرد:

الف) بازگویی صحنه‌های به اسارت‌بردن اهل‌بیت و شهادت آنان که با گریه عزاداران همراه است، بی‌توجهی عاطفی در برابر ناملازمات را کاهش داده، احساس مشترک و لطیفی در آنان به وجود می‌آورد.

ب) اثر مهم دیگر این اشک‌ها، ایجاد و تعمیق پیوندهای عاطفی بین عزاداران با رهبران خود است؛ ضمن آنکه گریه بر مصائب آنان موجب تحول درونی و رشد روحانی انسان می‌شود.

ج) گریه بر شهید، شرکت درحماسه اوست که با ایجاد تأثرات عاطفی، پیام‌آور اهدافی چون همانندسازی با ایشان است و آمادگی رفتاری متناسب را به دنبال دارد.

د) این گریه‌ها موجب آرامش قلب شده، امیدبخش و حرکت‌آفرین است که با افسردگی رابطه معکوس دارد و غمی هم که بر انسان وارد می‌شود، غم آخرت است نه دنیا.

ه) ایجاد پیوند عاطفی با امامان که یأس را از دل‌ها می‌زداید و با افزایش ظرفیت روحی در برابر عواطف منفی، موجب کاهش ترس نسبت به آینده می‌شود. می‌توان برای آن نوعی کارکرد مقابله با احساس ناکامی و فقدان ایمان را نیز برشمرد.

۲. تخلیه روانی شرکت‌کنندگان: زیرا بر اساس نیاز شرکت‌کنندگان (به‌خصوص نوجوانان و جوانان) به هیجان و تحرک، این آیین می‌تواند این نیازها را پاسخ دهد و از شکل‌گیری عقده‌های روانی جلوگیری نماید. می‌توان آن را نوعی هدایتگری غرایز در مسیرهای سازنده و معنوی دانست.

۳. تسکین آلام و کاهش مصائب شرکت در این دسته و آشنایی با انبوهی از دردها که بر اهل بیت روا شده، و مقایسه وضعیت خود با اهل بیت، شرایطی ایجاد می‌کند که نه تنها تحمل سختی‌ها آسان می‌شود، بلکه حالتی از مقابله با سختی‌ها نیز در او شکل می‌گیرد. در این زمینه، مطابق مکتب کارکردگرای می‌توان گفت: شعائر دینی نظامی است که در آن گروهی از مردم علیه مسائل حاد به نبرد می‌پردازند (توسلی، ۱۳۸۰، ص ۶۹).

۴. کارکرد دیگر این آیین - که بر اساس محتوای اشعار آن قابل تفسیر است - اینکه اشاره به ائمه اطهار علیهم‌السلام در این اشعار و ارتباطشان با عالم معنا، موجب می‌شود با توسل به این بزرگواران، شوری در دل شرکت‌کنندگان پدید آید که تمام دل عزاداران را متوجه خدا نموده، به نصرت از عالم معنا امیدوار می‌کند.

۵. این مراسم حرکتی است که در آن مردم لباس‌های رسمی خود را کنار می‌گذارند و همه به صورت متحدالشکل لباس‌های سیاه بر تن می‌کنند تا عمیق‌ترین پیوندهای عاطفی خود را با ائمه برقرار نمایند.

۶. ترویج و القای مفاهیمی، همچون گذشت، ایثار، فداکاری و عشق که در جای جای اشعار این آیین دیده می‌شود.

۷. به لحاظ عاطفی دسته‌ عزاداری حسینیه باعث می‌شود بار دیگر واقعه تلخ عاشورا یادآوری شود؛ چراکه اگر عزاداری نباشد، انسان گرفتار فراموشی می‌شود و این آیین سوگواری عامل مهمی در جلوگیری از این فراموشی است و عاطفه دینی را بین مردم حفظ و اشاعه می‌دهد.

در پایان بحث کارکردهای روانی، باید گفت: مصاحبه‌ها، مشاهدات و فضای روانی حاکم بر شهر که از رفتار و ضریب نشاط روحی ساکنانش قابل درک است، توانسته عاطفه دینی را بین مردم ترویج نمایند و نام‌گذاری شهر زنجان به عنوان «پایتخت شور و شعور حسینی»، دلیل آشکاری از این اثرگذاری است.

کارکرد اخلاقی

در ایام سوگواری محرم، انگیزه‌های عاطفی دگرخواهانه، نظیر خدمت کردن به دیگران، تقدم دیگران بر خود، گشاده‌رویی با دیگران و به‌کاربردن تعبیرات محبت‌انگیز، به‌طور محسوسی ارتقا می‌یابد و در نتیجه تجاذب متقابل گروهی، گسترده می‌شود که ملایمت، ملاطفت، احترام متقابل، پذیرش دیگران و در یک کلام انسان‌دوستی را به بار می‌آورد (تقی‌زاده داوری، ۱۳۸۴، ص ۳).

کارکردهای اخلاقی مراسم عزاداری حسینیه اعظم به‌طور تفصیلی عبارتند از:

۱. شکل‌گیری انگیزه‌های عاطفی دگرخواهانه در قالب خدمت کردن به دیگران، شامل:

الف) توزیع بیش از ۵۰ هزار بسته گوشت تبرک نیم‌کیلویی از محل احشام ذبح‌شده در این مراسم، به صورت قبض گوشت در درب منازل مختلف شهر که همه‌ساله به صورت دوره‌ای و با اولویت مناطق محروم صورت می‌گیرد.

ب) توزیع بیش از شش تن شیر در تاسوعا و عاشورا، توزیع ۲۲۵ هزار لیوان چای در دهه محرم، توزیع بیش از پنجاه هزار لیوان شربت، دادن ناهار در عاشورا به ۱۵ هزار نفر در حسینیه؛ به طوری که میانگین پذیرایی از عزاداران حسینیه در دهه محرم بین ۱۲-۲۵ هزار نفر در روز می‌باشد. این برنامه‌ها با هدف ترویج روحیه احسان در شهر انجام می‌گیرد.

ج) ارائه انواع خدمات پزشکی رایگان به مراجعه‌کنندگان در دارالشفای حسینیه؛ به گونه‌ای که طبق آمار، در دهه اول محرم ۱۳۸۷ بیش از ۱۵ هزار نفر، از انواع خدمات پزشکی رایگان بهره‌مند شده‌اند.

د) خدمات عام‌المنفعه، با هدف ترویج حس نوع‌دوستی و همیاری در قالب پرداخت نزدیک به ۷۵۳۹ مورد وام قرض‌الحسنه با رقم مالی ۵۴/۵ میلیارد ریال به مراجعه‌کنندگان نیازمند.

ه) کمک مالی به بیمارستان‌های شهر زنجان؛ تأمین دارو برای بیماران نیازمند، بیماران خاص، بیماران سرطانی و معتادان.

و) خدمات دیگر، شامل اهدای لباس به دانش‌آموزان و کودکان تهی‌دست، حمایت از زنان سرپرست خانوار نیازمند، کمک به دانش‌آموزان و دانشجویان نیازمند.

۲. ارتقای انگیزه دگرخواهانه به شکل تقدم دیگران بر خود در دسته سوگواری و مجموعه حسینیه، همچون: هدایت میهمانان به صف اول دسته و دعاگویی و تشکر از آنان پیش از دیگران و اختصاص مناسب‌ترین محل حسینیه به آنان، در بین خود زنجانی‌ها نیز تقدم افراد مسن، بانوان و کودکان در اختصاص جا و مراعات آنها به هنگام ازدحام جمعیت در دسته‌روی قابل رؤیت است.

۳. اشاعه اخلاق نیکو در جامعه. چنانچه وزیر ارشاد دولت نهم، طی سخنرانی‌ای در اسفند ۱۳۸۷ در حسینیه زنجان، این ویژگی را از نشانه‌های بارز این مراسم دانستند که به وفور در بین عزاداران این شهر به چشم می‌خورد (امید روشندلان، ۱۳۸۷، ص ۲).
۴. ترویج گشاده‌رویی با دیگران که از طریق بیان نحوه رفتار ائمه علیهم‌السلام با مردم و سختگیری نکردن با آنان و راهنمایی‌شان با روی گشاده، توسط خطیبان برنامه‌های حسینیه به شرکت‌کنندگان بازگو می‌شود.
۵. فزونی یافتن به کارگیری تعابیر محبت‌آمیز در مناسبات اجتماعی، که از نحوه برخورد افراد عزادار قابل مشاهده است.
۶. افزایش همدلی و همدردی بین اقشار مختلف؛ چراکه این گردهمایی با شعارها و رفتارهای آیینی اصیل، مردم را به یکدیگر نزدیک می‌کند و با ایجاد احساس مشترک بین آنها، این روحیه را تشدید می‌نماید.
- در نهایت، برخی از جامعه‌شناسان، آیین‌های مذهبی را به عنوان پشتوانه اخلاق (شجاعی زند، ۱۳۸۱، ص ۷۵) جامعه تصویر کرده و برخی همانند پارسونز بر نقش آیین‌های مذهبی در اشاعه اخلاق (فراست‌خواه، ۱۳۷۷، ص ۱۴۶) تأکید دارند و برخی همانند دورکهایم معتقدند که مشارکت در مراسم مذهبی قدرت و احساسات اخلاقی را تقویت می‌نماید (همیلتون، ۱۳۷۷، ص ۱۹۰)، و برخی نیز همانند مرتون به کارکردهای پنهان آیین‌های مذهبی در «تثبیت نظام اخلاقی» جامعه اشاره دارند.

کارکرد حقوقی

آمارها به خوبی نشان می‌دهد میزان همنوایی با هنجارها، قوانین و مقررات اجتماعی، در ایام عزاداری‌ها به شدت افزایش می‌یابد و طبعاً میزان آسیب‌ها، ناهنجاری‌ها و مفاسد اجتماعی به‌طور محسوسی کاهش پیدا می‌کند و در نتیجه، جامعه از سلامت و

انضباط بالایی برخوردار می‌شود (تقی‌زاده داوری، ۱۳۸۴، ص ۳). عمده‌ترین کارکردهای حقوقی این مراسم عبارتند از:

۱. تقلیل جرایم و آسیب‌ها: با توجه به قداست بالای این مراسم نزد مردم به عنوان عاملی بازدارنده و قوی به همراه اختصاص برخی از بیانات خطیبان حسینی به بعضی آسیب‌ها و حتی دعا‌های این مراسم، می‌توان از حسینی به عنوان نهادی حقوقی (دارای کارکرد پنهان) نام برد که هنجارها و قوانین اجتماعی را اشاعه داده و تثبیت می‌کند.

این نقش‌آفرینی در کاهش جرایم و آسیب‌ها، شامل ابعاد مختلفی می‌شود؛ از آن جمله:

الف) تأثیرگذاری بر مجرمان نسبت به اصلاح رفتار خویش، طبق مصاحبه‌ها و مشاهدات؛

ب) آگاه‌سازی خانواده‌ها، نوجوانان و جوانان نسبت به جرایم معمول؛ با برگزاری نشست‌های مشترک، با همکاری و یاری معاونت‌های مربوطه حسینی، در قالب نشست‌های تخصصی و دوره‌های آموزشی.

۲. ایجاد یک نوع کنترل درونی در افراد: پوشیدن لباس‌های یکرنگ و سربندهای ویژه در این آیین، محدودیت‌هایی برای افراد ایجاد می‌کند تا بیشتر مراقب رفتارشان باشند؛ و چون این مردم در جمع زندگی می‌کنند، در نهایت باعث نوعی کنترل اجتماعی غیررسمی، اما مؤثر می‌شود.

۳. کمک به توسعه هرچه بیشتر امنیت در جامعه، بر اساس نقشی که شرکت‌کنندگان به صورت داوطلبانه در کنار معاونت حفاظت حسینی بر عهده دارند.

۴. هم‌نوایی با هنجارها و قوانین، بر اثر تأثیرپذیری از موعظه‌ها و اقتدا به راه و رسم حسینی.

۵. افزایش همکاری مردم با پلیس: با تشکیل زنجیره‌های انسانی در پیشاپیش و در کنار دسته عزاداری.

۶. افزایش میزان هم‌نوایی با هنجارها: در قالب جایگزینی ارزش‌های دینی به‌جای ارزش‌های نابهنجار؛ زیرا برنامه‌های فرهنگی - مذهبی گوناگون که به طور مرتب در حسینیه برگزار می‌شود، موجب می‌گردد تا مردم با کسب بینش‌های لازم، خود را کنترل کرده و بر پایه‌ی قوانین و هنجارهای پذیرفته‌شده اجتماعی عمل کنند. از نظر پارسونز راه ایجاد جامعه‌ی برکنار از کشمکش، تعیین موازین ارزش‌گذاری مورد قبول جامعه است (یعقوبی، ۱۳۸۷، ص ۵۴). به هر تقدیر کاهش سی درصدی جرایم در ایام محرم و به صفر رسیدن آن در تاسوعا و عاشورا در زنجان - طبق گزارش‌های عوامل انتظامی استان - قطعاً بیانگر تأثیر‌گذاری برنامه‌های حسینیه و نقش قابل توجه این مراسم در ایجاد جامعه‌ی سالم است؛ زیرا در قالب این برنامه‌ها، ائمه اطهار (ع) به‌عنوان الگوی برخورد با مفاسد اجتماعی و ایجاد جامعه‌ی مطلوب به مردم معرفی می‌شوند.

کارکرد اجتماعی

آیین‌های مشترک سوگواری، از قبیل روضه‌خوانی، سینه‌زنی و نیز نمادهای مشترک عزاداری، از قبیل لباس سیاه، پرچم سیاه و سبز، علم‌ها و علامت‌ها، همگی افراد جامعه را یک‌رنگ، یک‌صدا، یک‌دل و یک‌عمل می‌کنند و آنها را هماهنگ، متحد، هم‌شکل، هم‌بسته، منسجم و یکپارچه می‌سازند و در نتیجه، ضریب حیات و بقای جمعی را بالا برده، طول عمر جامعه‌ی بزرگ شیعی را می‌سور می‌گردانند (تقی‌زاده داوری، ۱۳۸۴، ص ۳). کارکردهای اجتماعی این آیین به طور تفصیلی عبارتند از:

۱. تقویت انسجام و همبستگی اجتماعی: در این آیین، زن و مرد، پیر و جوان با لباس‌های یک‌رنگ و هم‌صدا و هماهنگ با یکدیگر عزاداری می‌کنند که در آن رنگ و نژاد و قومیت مطرح نیست؛ همچنین حضور یکپارچه مردم از نقاط مختلف شهر در این مراسم، بهترین دلیل بر خاصیت انسجام‌بخشی این دسته در شهر زنجان است.

بنرهایی که با محتوای «واعتصموا بحبل الله جميعاً ولا تفرقوا» در این مراسم استفاده می‌شود نیز در این مورد کاملاً اثرگذار است. به نظر دور کهایم آیین‌های مذهبی مردم را گردهم آورده، پیوندهای مشترکشان را تصدیق می‌کند و در نتیجه همبستگی اجتماعی را تحکیم می‌بخشد (مجموعه مقالات، ۱۳۸۷، ص ۹۹).

۲. جامعه‌پذیری دینی: با برگزاری دوره‌های آموزشی، فرهنگی و مذهبی در حسینیه برای کودکان و نوجوانان و در دسته نیز حضور آنان با لباس‌ها و سربندهای مخصوص با والدینشان که این حضور بیشتر برای آشنانمودن آنان با شعائر اسلامی، پیوند با اهل بیت علیهم‌السلام و تربیت اسلامی است. این اجتماعی‌شدن مورد تأکید کارکردگرایان نیز قرار گرفته، چنانچه گفته می‌شود: از جمله کارکردهای آیین‌های دینی، سهمی است که به عنوان راهنمای عمل و شخصیت رو به کمال در اجتماعی‌کردن اعضای جوامع دارد (جلالی‌مقدم، ۱۳۷۹، ص ۴۴).

۳. عامل پیوند نسل‌هاست. در این مراسم شاهدیم جوان با پیرمرد چند نسل قبل و به‌طور کلی بچه، بزرگ، زن، مرد، روحانی و غیرروحانی، همه و همه گرد یک مراسم جمع می‌شوند و عزاداری می‌کنند. «دور کهایم» در این زمینه معتقد است: اشتراک در آیین‌های مذهبی، در میان مؤمنان پیوند ایجاد کرده، وسیله‌ای برای پیوند نسل‌ها به یکدیگر است (مجموعه مقالات، ۱۳۸۷، ص ۹۹).

۴. الگوپذیری و مرجعیت اهل بیت علیهم‌السلام: در قالب برنامه‌های مختلف حسینیه، تصاویری واقعی و ملموس از ائمه اطهار علیهم‌السلام به مخاطبان ارائه می‌شود که با توجه به معیار بودن سیره و منش ائمه علیهم‌السلام، این نقل‌ها به‌لحاظ اجتماعی کارکرد اسوه‌سازی هم در پی دارد: در وجه فردی، با استفاده از سیره فردی اهل بیت در تعاملات، و در وجه اجتماعی، با الگوگیری توده‌های مردمی از سیره جمعی امامان علیهم‌السلام.

۵. ترویج زمینه‌های مشارکت‌های جمعی در جامعه: بدین معنا که مشارکت و عضویت در برگزاری یک آیین جمعی مذهبی، تجربه‌ای مثبت جهت سایر

مشارکت‌های اجتماعی پدید آورده و زمینه عضویت در سایر کارهای جمعی را فراهم می‌آورد.

۶. ترویج نظم در جامعه: عزاداری مذکور، بستر مناسبی برای ترویج نظم در بین مردم جامعه فراهم می‌سازد. و اصولاً مشخصه نظم و تقسیم کارها، یکی از ویژگی‌های برجسته این مراسم است که از آن جمله می‌توان به: نظم در جمع‌آوری نذورات و قربانی‌ها، نظم در حرکت جمعیت و اجرای برنامه‌ها تا نظم در شروع و خاتمه مراسم اشاره کرد. دور که‌های یکی از کارکردهای عمده آیین‌های مذهبی را نظم‌بخشی برای آماده‌سازی انسان‌ها برای زندگی اجتماعی دانسته است (مجموعه مقالات، ۱۳۸۷، ص ۹۹).

۷. هویت‌بخشی به افراد جامعه: پخش مستقیم مراسم این دسته در رسانه‌های تصویری کشور در واقع، نوعی هویت‌بخشی محلی به مردم زنجان می‌باشد و به عبارتی شناسنامه این شهر به حساب می‌آید. مردم در این باره معتقدند: همین که زنجان را به نام حسینیه می‌شناسند، برای آنها کافی است. دور که‌های گفته است: شعائر، اعتقاداتی که گروه از هویت خود دارد، تقویت می‌نماید (جلالی‌مقدم، ۱۳۷۹، ص ۲۸).

۸. آشنایی عزاداران با عمده‌ترین مسائل اجتماعی از قبیل تهاجم فرهنگی، جنگ نرم، بدحجابی که از طریق سخنرانی‌ها و تذکراتی که در این روز به صورت عمومی به همه افراد داده می‌شود، صورت می‌گیرد.

۹. تجربه امحاء فاصله طبقاتی: چراکه در این مراسم افراد طبقات مختلف اجتماعی، بدون هیچ مرزبندی محسوسی، در کنار یکدیگر حضور دارند و به هم احترام می‌کنند.

۱۰. حفظ الگوی جامعه: زیرا حسینیه به عنوان نوعی نهاد اجتماعی، در برابر جامعه «خاصیت آیینگی» دارد و در ساختار و سازمان‌یابی هم تابع اصول جامعه بزرگ‌تر است که نتیجه ناخواسته آن مطابق کارکرد پنهان «مرتون»، حرکت برای حفظ الگوی جامعه، از طریق بازتولید آن در جامعه کوچک‌تر است.

۱۱. کارکرد فراغتی، کارکرد پنهان این آیین است؛ به گونه‌ای که شرکت در آن و یا تماشاگری آن با تجربه‌ای از رضایت، آسودگی، همراهی و احساس تعلق به جمع، قرین می‌باشد.

۱۲. محتوای شعارهای این مراسم که به اهمیت هنجارهای پذیرفته‌شده جامعه دینی تأکید دارد.

۱۳. افزایش روحیه مسئولیت‌پذیری در جامعه: از طریق مشارکت داوطلبانه مردم، خصوصاً جوانان در همکاری با گروه برگزارکننده این مراسم عزاداری، به شکل هماهنگ، که می‌تواند روحیه مسئولیت‌پذیری را به دیگر عرصه‌های زندگی نیز تعمیم دهد.

در مجموع، کارکردهای اجتماعی فوق‌الذکر دوام و بقای حیات اجتماعی ما را فراهم می‌آورد، شیرازه اجتماعی را تحکیم می‌بخشد، ما را در قالب یک بافت به هم پیوسته مستحکم درمی‌آورد و از تکه‌تکه شدن و خرد شدن جلوگیری می‌کند.

کارکرد سیاسی

شعارهای عاشورا، شیعیان را علیه ظلم و تبعیض و بی‌عدالتی بسیج می‌کند، برای آنها ایدئولوژی نافرمانی از نظام‌های ظالمانه را فراهم می‌سازد و ایدئولوژی انقلابی ایجاد می‌کند؛ به آنها مشروعیت استفاده از زور برای احقاق حقوق خود را اعطا می‌کند و به آنها ایدئولوژی حاکمیت اسلام‌گرایان، یعنی ایدئولوژی حکومت بر اساس دانایی و امانت، آگاهی و عدالت را می‌بخشد که تعبیر دیگری از ولایت اسلام‌شناسان و فقیهان جامع‌الشرایط عادل می‌باشد (تقی‌زاده داوری، ۱۳۸۴، ص ۳).

کارکردهای سیاسی عزاداری حسینیه اعظم زنجان به شرح زیر است:

۱. اعلام حمایت از مظلوم و مخالفت با ظالم: شرکت در این آیین، نوعی اعلام وابسته‌بودن به گروه حق و اعلان جنگ با گروه باطل است. اینجاست که این مراسم، به یک نوع حرکت سیاسی تبدیل می‌گردد که در آن شرکت‌کنندگان با انعقاد پیمان با مظلومی که مرگ در راه عقیده را سعادت و سازش با ستمگر را ننگ می‌داند، وفاداری خود را در مبارزه با استبداد اعلام می‌کنند (حاوی اعلام بیعت و نفرت).

۲. الهام‌بخش روح انقلابی در جامعه: این کارکرد بر اساس محتوای شعارها و بیانات خطیبان حسینیه، برای ایجاد ایدئولوژی انقلابی سازنده با هدف تغییر عناصر مخرب و نامطلوب در جامعه و مبارزه با بی‌عدالتی‌ها شکل می‌گیرد.

۳. ایجاد احساس مسئولیت نسبت به مسائل جهان اسلام: به شکل بیزاری از حکام جور و لیبک‌گویی به فریاد استغاثه مظلومان؛ برای مثال در قالب محتوای شعارها، دعاها و بنرهای این مراسم، شاهد حمایت قاطعانه از مردم غزه در مبارزه با اسرائیل و محکومیت جنایاتش در منطقه هستیم (عزاداری حمایت‌گرانه و معترضانه).

۴. احیا و ترویج آموزه‌های سیاسی شیعه در فرهنگ سیاست‌حسینی: با تبیین مفاهیمی چون: «عدالت‌طلبی، شهادت‌طلبی، امر به معروف و نهی از منکر و ولایت فقیهان عادل.

۵. حضور قشرهای مختلفی از مردم با علایق سیاسی متفاوت به صورت یکپارچه در این مراسم، موجب می‌شود به تبع حضور گسترده در این آیین، علی‌رغم تفاوت‌های سیاسی در سایر عرصه‌های سیاسی (انتخابات و راهپیمایی‌ها) هم مشارکت وسیعی داشته باشند، که با گفتهٔ پارسونز در زمینهٔ نقش خرده‌نظام‌ها در مراقبت از هدف‌های عمومی جامعه مطابقت دارد (توسلی، ۱۳۷۶، ص ۲۴۱).

۶. تقویت جناح دین‌گرا: شعارها و خطابه‌های حماسی این دسته‌روی، در واقع ایده‌هایی در جهت تقویت حاکمیت دینداران بر دستگاه‌های اداره‌کننده جامعه است.

مفهوم دیگر عبارت مذکور این است که دین‌ناگرایان و غیرمذهبی‌ها، به طور مشروع حق حاکمیت و سلطه بر متدینان را ندارند و نمی‌توانند بر جان و مال و عرض و ناموس مسلمانان مسلط گردند.

تحلیل محتوای شعارها و دعا‌های دسته‌سوگواری حسینیّه اعظم

مراثی و نوحه‌ها در دسته‌ عزاداری مزبور از امور محوری این آیین می‌باشد و به لحاظ اهمیت آن دسته‌بندی‌ای در محتوای آن صورت می‌گیرد:

الف) تحلیل اشعار و نوحه‌ها

۱. در بردارندهٔ بُعد حماسی، مبارزاتی و ظلم‌ستیزانه؛
۲. توجه به مفاهیمی که انسان را به کمال نزدیک می‌کند؛ همچون عدالت‌خواهی، صداقت، حق‌طلبی و گذشت؛
۳. مطرح‌نمودن ائمه علیهم‌السلام به عنوان الگوهای راستین در ابعاد مختلف، برای تربیت صحیح نسل‌های آینده؛
۴. توجه به اسلام، قرآن و ماهیت قیام عاشورا در راستای پاسداری از دستاوردهای میراث فکری تشیع؛
۵. تبیین مفهوم انتظار و تلقی از ظهور امام زمان (عجل‌الله تعالی فرجه‌الشریف) با عنوان منبع امید مقابله با انحرافات، ظلم‌ها و یأس‌ها؛
۶. ترویج فرهنگ نمازخوانی به واسطهٔ اقامه آن در بهترین ساعات این مراسم به صورت واقعی؛
۷. توسل به ائمه علیهم‌السلام اطهار و اعتقاد به گرفتن شفاعت و حاجت از آن بزرگواران؛

۸. تأکید بر اطاعت از ولی امر مشروع جامعه و حمایت از جریان حق و شوریدن علیه باطل؛
۹. اطمینان بخشی به سوگواران، مبنی بر نتیجه بخش بودن راه و عقیده‌ای که در آن پای نهاده و به ادامه دادن آن همت گماشته‌اند؛
۱۰. توجه به جنبه‌های عاطفی، احساسی و زیبایی‌شناختی نسبت به ائمه اطهار علیهم‌السلام و مواردی از این قبیل.

ب) تحلیل دعاها

۱. دعا در مورد مسائل اجتماعی (اعتیاد، مسکن، بیکاری)؛
  ۲. دعا در زمینه مسائل جوانان (اعتیاد، بیکاری، تحصیلات، ازدواج، تهاجم فرهنگی، مکاتب انحرافی)؛
  ۳. دعا در زمینه مسائل سیاسی (نابودی استکبار جهانی، پیروزی اسلام و مسلمین، تداوم امنیت داخلی)؛
  ۴. دعاهاى عمومى (استشفای مریضان، آب و هوا، سلامتی رهبر و خشنودی روح امام و شهدا، قبولی نذورات).
- در ارزیابی این دعاها باید گفت: اولاً دعاها علاوه بر زبان ترکی به فارسی هم گفته می‌شود که بیانگر فزونی عزاداران فارسی‌زبان از مناطق مختلف کشور در این مراسم است؛ ثانیاً در سالیان اخیر به علت کثرت جمعیت و فراوانی تقاضا، دعاها از حالت شخصی به عمومی مبدل شده‌اند؛ ثالثاً این دعاها گاه در پاسخ به درخواست افراد معینی از مردم که حاجت خاصی دارند ایراد می‌گردند که با آمین جمعی پاسخ داده می‌شوند.

نتیجه

پژوهش حاضر به منظور گسترش مطالعات علمی، کمی و مشاهده‌ای در حوزه آئین‌های دینی در کشور صورت گرفته است.

در نیمه نخست این پژوهش، آئین دسته‌روی روز هشتم محرم زنجان به شیوه‌ای خرد و تفصیلی، گزارش گردیده و ابعاد و زوایای مختلف آن پدیده تشریح شده است. مهم‌ترین ویژگی آئین عزاداری مذکور، فراگیری و یکپارچه‌کنندگی آن است. آئین مذکور به‌خاطر همین ویژگی اینک از جاذبیت و مقبولیت فرامنطقه‌ای و فراقومی برخوردار شده و اهتمام و اعتبار کشوری را به دنبال دارد. باید تلاش شود تا الگوی مذکور در سایر شهرها و استان‌ها نیز رایج گردیده و همه سلايق مذهبی را در یک سازماندهی جمعی یکپارچه و یکدست، متحد سازد. چنین امری برای بهبود وضعیت مذهب و دینداری کشور یک امر مهم و ضروری تلقی می‌شود.

در نیمه دوم مقاله، کارکردهای متعدد عزاداری مزبور برای سازمان دینی شهر و استان زنجان به شیوه‌ای تحلیلی، شرح داده شده است. این کارکردها سازنده‌اند، و برای حیات اجتماعی و سیاسی جمعیت شیعی کاملاً ضروری می‌باشند. آئین‌های دینی بیش از عقاید و باورها، در شخصیت دینی عامه دینداران و دینداران عامی تأثیرگذار بوده و ایفای نقش می‌کنند. نه تنها مؤمنین را به هم می‌بافند و یک شکل و یک عمل و یکپارچه می‌سازند بلکه قدرت و نیروی سیاسی آنها را در اعتراض و انکار یک وضع موجود دوچندان می‌سازند و بدین طریق به آنها ایدئولوژی انقلابی می‌دهند و علیه نظام جور و ستم می‌شوراند. بنابراین مصلحان اجتماعی و سیاسی به‌خوبی می‌توانند از انرژی موجود در این عزاداری‌ها در جهت برقراری نظام مطلوب و تقلیل مشکلات و معضلات اجتماعی استفاده نمایند. امید آنکه عزاداری‌های شیعی از همه حالت‌های خشک و سنتی‌اش هر چه بیشتر فاصله گرفته و از جاذبه‌های آگاهی‌بخشی و رهائی‌بخشی و معنادهنده و نشاط‌آور سرشار گردد و بر اتحاد و انسجام و یکپارچگی و همبستگی جامعه بزرگ شیعی بیش از پیش بیافزاید. آمین.

منابع

۱. آزادارمکی، تقی؛ **نظریه‌های جامعه‌شناسی**؛ ج ۳، تهران: سروش، ۱۳۸۳.
۲. «دسته حسینیه، عامل مهم توسعه فرهنگ عزاداری»، **امید روشندان** (نشریه محلی زنجان)، ش ۱۴، ۱۳۸۷.
۳. بیات، داوود؛ «پاسداری از دستاوردهای میراث فکری تشیع»؛ نشریه **صدای زنجان**، ش ۳۱۶، ۱۳۸۷.
۴. «دسته عزاداری زنجان، نشانگر قدرت دین اسلام به دنیا»؛ **پگاه میهن** (نشریه محلی زنجان)، ش ۱۷، ۱۳۸۷.
۵. تقی‌زاده داوری، محمود؛ «محرم و آیین‌های سوگواری»؛ ماهنامه **اخبار شیعیان**، ش ۴، ۱۳۸۴.
۶. تنهایی، حسین ابوالحسن؛ **درآمدی بر مکاتب و نظریه‌های جامعه‌شناسی**؛ ج ۵، مشهد: مرنديز، ۱۳۸۳.
۷. توسلی، غلام‌عباس؛ **نظریه‌های جامعه‌شناسی**؛ ج ۶، تهران: سمت، ۱۳۷۶.
۸. _____؛ **جامعه‌شناسی دین**؛ تهران: سخن، ۱۳۸۰.
۹. جلالی‌مقدم، مسعود؛ **درآمدی به جامعه‌شناسی دین و آراء جامعه‌شناسان بزرگ دین**؛ تهران: مرکز، ۱۳۷۹.
۱۰. خان‌محمدی، کریم؛ «تحلیل مردم‌شناختی مناسک مذهبی در فرایند جهانی‌شدن»؛ **فصلنامه علمی - پژوهشی شیعه‌شناسی**، ش ۱۲، س ۴، تابستان ۱۳۸۵.
۱۱. ریتزر، جورج؛ **نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر**؛ ترجمه محسن ثلاثی؛ ج ۸، تهران: علمی، ۱۳۸۳.
۱۲. شجاعی‌زند، علیرضا؛ **عرفی‌شدن در تجربه مسیحی و اسلامی**؛ تهران: باز، ۱۳۸۱.
۱۳. عزیزخانی، محمدهادی؛ **سالنامه آماری استان زنجان**؛ معاونت برنامه‌ریزی، ۱۳۸۷.
۱۴. فراست‌خواه، مقصود؛ **دین و جامعه**؛ تهران: مؤلف، ۱۳۷۷.
۱۵. کیوی، ریمون و لوک وان کامپنهود؛ **روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی**؛ ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر؛ ج ۸، تهران: توتیا، ۱۳۸۴.
۱۶. گیدنز، آنتونی؛ **جامعه‌شناسی**؛ ترجمه منوچهر صبوری؛ ج دوم ۱۳۷۴؛ ج ۱۵، تهران: نی، ۱۳۸۴.
۱۷. دفتر تحقیقات کاربردی نیروی انتظامی زنجان؛ **مجموعه مقالات «امنیت و شعائر اسلامی»**؛ ش ۱، ۱۳۸۷.

۱۸. مظاهری، محسن حسام؛ جامعه‌شناسی آیین‌های سوگواری و هیئت‌های مذهبی در ایران؛ ج ۱، تهران: شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۸۷.

۱۹. همیلتون، ملکلم؛ جامعه‌شناسی دین؛ ترجمه محسن ثلاثی؛ تهران: تبیان، ۱۳۷۷.

۲۰. یعقوبی، عبدالرسول؛ عوامل همبستگی و گسستگی ایرانیان؛ قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، ۱۳۸۷.

21. Chelkowski, Peter, (ed.), ta^ziyeh: Retual and Drama in Iran, New york, New york University Press, 1979.

22. Ayoub, Mahmood, Redemptive Suffering in Islam: A study of the Devotional Aspects of A^cshurā in Twelver shii^cm, New york, Mouton, 1978.